

ФРАНЦУСКИ ДОКУМЕНТИ О ЦРНОГОРСКО-БУГАРСКИМ ОДНОСИМА 1879 — 1912.

Односи Црне Горе и Бугарске нијесу обрађивани у нашој историографији. Истина, ти односи нијесу ни били много развијени па је природно што нијесу побудили веће интересовање наше историографије. Но, с обзиром на сличан положај у коме су се ове двије државе налазиле и на то да им је главни непријатељ био исти, међу њима је ипак било извјесних контаката, које није без интереса обрадити и бацити на њих мало више свјетлости. Чињеница да је Бугарска отворила на Цетињу и своје дипломатско представништво говори о томе да су и једна и друга страна придавале приличан значај међусобним односима и да је било проблема које је требало заједнички рјешавати.

Ови односи су, природно, праћени и од дипломатије великих сила, па су нам, захваљујући томе, остали многи документи из којих се донекле виде проблеми који су интересовали двије земље и начин како су оне приступиле њиховом рјешавању. Међу тим документима најинтересантнији и најбројнији су разни извјештаји дипломатских представника великих сила са Цетиња.

Као и друге силе, и Француска је поклањала прилично пажње свему ономе што се на Балкану дешавало. Због тога њеној пажњи нијесу измакли ни црногорско-бугарски односи. Овдје ћемо објавити неколико извјештаја француских дипломата о тим односима. Природно, ти документи не могу нам у потпуности приказати цјелину тих односа, прије свега зато што француски дипломати нијесу регистровали све оне догађаје и манифестације међусобних односа двију земаља, а затим и због тога што многи од тих докумената нијесу сачувани. С обзиром на то, објављивањем ових докумената немамо претензију да у потпуности прикажемо преглед црногорско-бугарских односа, али сматрамо да ће њихово објављивање бацити мало више свјетлости на те односе и бити прилог и подстицај за њихово даље изучавање.

Нотификација избора бугарскога кнеза

Одлукама Берлинског конгреса установљена је вазална кнежевина Бугарска, на челу са једним хришћанским владаром, кога бира народ, а Порта потврђује са пристанком великих сила. Непуну годину дана послије потписа одлука Берлинског конгреса изабран је 29. априла 1879. године за бугарског кнеза Александар Батенберг. Ускоро је кнез нотифицирао европским дворовима и владама свој избор за бугарскога кнеза. Таква нотификација је учињена и црногорском двору, па је у ту сврху у првој половини септембра 1879. године на Цетиње дошао један представник бугарског кнеза. То је изгледа био и први званични контакт двију држава, па су се на Цетињу трудили да бугарског пред-

ставника што боље дочекају. О томе је француски дипломатски агент у Црној Гори поднио 14. новембра 1879. године сљедећи извјештај:

„Посљедње недјеље стигао је на Цетиње поручник Тодор Увалијев, ађутант кнеза Бугарске, који је био задужен да преда његовој свјетлости једно лично писмо овог кнеза којим му нотифицира свој избор за кнеза Бугарске. Он је био примљен од књаза са извјесним сјајем и био је позван више пута на вечеру у двор са руским министром, код кога је проводио скоро читаво своје вријеме. Ја сам сазнао од овог посљедњег да кнез Бугарске треба да отпутује ове зиме у Петроград и да се тамо сретне са књазом Николом, који... треба да иде да присуствује свечаностима које ће се одржати у току фебруара поводом двадесет пете годишњице доласка на пријесто руског цара.“¹

Посјета бугарског кнеза Александра Црној Гори 1883. године

Ускоро по ступању на пријесто бугарски кнез Александар је направио план посјета страним дворовима. У том плану је била и посјета Цетињу. О томе су поведени разговори још почетком 1881. године. Тако француски агент и генерални конзул у Бугарској јавља из Софије 7. фебруара 1881. године своме министру спољних послова сљедеће:

„У опроштајној аудијенцији коју је владајући кнез дао аустроугарском агенту уочи одласка мога колеге, његова свјетлост га је упознала са пројектом пута који је предвидјела за сљедеће прољеће и љето и управо му саопштила да има намјеру да ускоро отпутује у Беч и повјерљиво додала да има намјеру да послје боравка у овом граду пође у Црну Гору да учини посјету књазу Николи. Г. конт Khevenhüller ми је рекао да је сматрао за дужност да предочи његовој свјетлости незгодност овог путовања у тренутку када је пажња Европе окренута према Балканском полуострву и (да јој — скрене пажњу) на неповољне интерпретације које ће без сумње изазвати, мада погрешно, састанак два кнеза. Ја не могу рећи да ли су ове примједбе изазвале какву импресију код кнеза Александра, али знам, с друге стране, да ће он наићи у најмању руку на извјесну тешкоћу да промијени своје намјере, пошто је њ. св. већ најавила своју посјету књазу Николи и сама примила његов одговор.

У више наврата већ владајући кнез ми је најавио своју намјеру да напусти Софију у априлу мјесецу, било да отпутује у Дармштат, а затим у Москву, гдје треба да присуствује јубилеју крунисања руског цара, било да прокрстари унутрашњост

¹ Archives du Ministère des Affaires Etrangères, Paris, Turquie, Scutari, вол. 21, фол. 373—380, Скадар, 14. новембра 1879 — Министарству спољних послова Париз.

кнежевине и да се врати у пријестоницу тек у вријеме отварања засједања Скупштине. Али његова свјетлост је ћутала о свом пројекту путовања на Цетиње, који је открила први пут моме аустроугарском колеги, без сумње послије пријема одговора од књаза Николе.

Било што било, посјета коју је његова свјетлост најавила књазу Црне Горе изгледа ми да је остварење идеје коју је замислила чим је дошла на пријесто — да ступи у личне односе са кнежевима држава које су сусједне Бугарској. Не поричући користи које се кнез Александар без сумње нада да ће извући из ових посјета, ја, међутим, бар за моменат, не бих могао придати неки изузетан политички значај оној која је на посљедњем мјесту пројектована од његове свјетлости, и врло је вјероватно да удаљавајући се из Софије за једно прилично дуго вријеме његова свјетлост нема другог циља сем да побјегне од самоће и досаде боравка у пријестоници².

Те планове о доласку бугарског кнеза у Црну Гору потврдио је и француски дипломатски агент у Црној Гори који 20. марта 1881. пише Министарству спољних послова сљедеће:...

„Бугарски кнез, као што је г. Шефер обавијестио Вашу екселенцију, у ствари је најавио намјеру да дође на Цетиње на повратку с пута који њ. св. намјерава да учини у Беч сљедећег прољећа, и црногорски књаз се пожурio да благонаклоно прихвати овај предлог. Установљење личних односа између младога кнеза који је недавно позван на управу нове кнежевине Бугарске и суверена двије мале словенске државе, чију је независност прокламовао или потврдио Берлински уговор, потпуно је природна ствар и нема потребе да се то објашњава комбинацијама због којих би пријатељи мира имали да се брину.

Г. Радоњић се пожурio да протестује против свих интерпретација ове природе које се дају једном путовању, о коме је било ријечи између два кнеза (још) од када је регулисање улцињског питања дозволило црногорској влади да жели неколико дана мира. Министар спољних послова књаза Николе је такође искористио ову прилику да поново потврди мирољубива осјећања свога суверена. Сиромаштво које влада у Црној Гори, емиграција која је последица тога, чак и код становништва које на то није натјерано религиозним разликама, као у градовима недавно припојеним, дозвољава да се вјерује у искреност ових ријечи.

Финансије кнежевине су уосталом врло оптерећене не само у односу на Русију — која је требало, помоћу субвенција које се пењу, кажу, на више милиона франака, да допринесе исхрани Црногораца за вријеме ових посљедњих година да би им омогућила да продуже рат — него и у односу на Аустрију која је пристала да им испоручи 20.000 пушка Венцеловог система, које

² Исто, Monténégro, вол. 3, фол. 48/9.

су у употреби у аустроугарској војсци, од којих је само један дио испоручен, и од којих је један, још много мањи дио, исплаћен. Међутим, ја сам далеко од тога да тврдим да су мирољубиве намјере Црногораца заштићене од свих искушења. Они имају мало наклоности било према трговини, било према пољопривреди, и поред врло знатних губитака које су имали у људима за вријеме непрекидних борби ових посљедњих година; они ће бити увијек спремни да поново узму оружје у корист силе која би пристала да их храни и наоружава.“³

Али до ове посјете није уопште дошло 1881. године. Она ће се реализовати тек двије године касније. Тако је француски агент у Црној Гори јављао из Гружа 12. априла 1883. године сљедеће:

„На Цетињу се врше припреме за дочек бугарског кнеза чија је посјета најављена за 25. април по старом календару (8. маја). По наредби своје владе турски министар у Црној Гори, Риза-беј, ставио је до знања г. Радоњићу да, пошто је кнез Батенберг вазал Порте, припада представнику силе сизерена да га представи код њ. св. књаза Николе. Министар спољних послова Црне Горе је изјавио да ће кнежевском посјетиоцу бити указана пажња као једном независном суверену. Риза-беј је о томе реферисао Цариграду и примио је наређење да напусти Цетиње у моменту доласка бугарског кнеза“.⁴ Овај агент је 14. маја 1883. године поднио сљедећи краћи извјештај о посјети:

„Као што сам то раније јавио Вашој ексленцији, бугарски кнез Александар, који је стигао 7. увече у Котор на крстарици царске руске флоте „Африка“, попео се на Цетиње 8. овог мјесеца, окружен огромном масом народа која је дотрчала на његов долазак. За вријеме овог путовања, као и за вријеме трајања његовог кратког боравка у овим планинама, испољавање највећих симпатија, радо бих додао најбриљантнијих, није престајало да му буде указивано од овог малог ратничког народа, који се сматра да је највјернији представник, најватренији бранилац панславистичких осјећања. Ова осјећања су се манифестовала у свим узвицима, у манифестацијама и амблемима, у говорима који су одржани, као и на ступцима „Гласа Црногорца“, листа за који се сматра да прима званичне инспирације од владе. На једну адресу Општине цетињске кнез Александар је одговорио да је — постављен на чело бугарске нације захваљујући високој заштити Русије — имао на срцу да дође да поздравити пријатеље ове исте силе: владајућу кућу Црне Горе и њен херојски народ. Њ. св. је боравила само два дана у овој пријестоници, а затим отпутовала 11. за Русију преко Анконе.

Књаз Никола га је ускоро слиједио. У пратњи свога министра спољних послова г. Радоњића и г. Спајера, руског отпра-

³ Исто, фол. 56/7.

⁴ Исто, фол. 325/6.

ника послова, он је напустио Цетиње 12. овог мјесеца да би се укрцао у Котору на једну другу руску крстарицу „Гуед“, која му је такође стављена на располагање. Прије него отиде у Москву на свечаности крунисања, њ. св. рачуна да се задржи неколико дана у Бечу, без сумње да би разбило непријатан утисак који је требало тамо да изазове посјета бугарскога кнеза, утисак који се изразио овдје одсуством аустроугарског министра резидента“.⁵

Неколико дана касније он је поднио један много опширнији извјештај о посјети, у коме коментарише и два чланка који су се у вези са посјетом појавили у „Гласу Црногорца“ од 1 (13) маја 1883. године. У прилогу овог извјештаја он је доставио и превод та два чланка. Његов извјештај гласи:

„У детаљном опису свечаности које су одржане на Цетињу поводом посјете бугарскога кнеза, изгледа ми интересантно истаћи, да бих их предочио Вашој екселенцији, два чланка црногорске рјечитости, извучена из „Гласа Црногорца“, који ми изгледају да доста добро резимирају генералну импресију ове визите. Први је уводни чланак цетињског листа, гдје би се могло препознати перо г. Радоњића. Тамо се одбацује идеја свих писаних аранжмана и стипулација између двије кнежевине, али се потврђује да су интереси двију земаља толико истоветни да онога дана када источно питање буде отворено Бугарска може рачунати на Црну Гору, као и Црна Гора на Бугарску. Други чланак је говор учитеља Љепаве у име црногорског народа у тренутку када су се два кнеза појавила на балкону двора. Овај говор, пун ентузијазма, слави јединство Јужних Словена наспрам њиховог заједничког утјетача и подвучи да иако су огромни резултати већ постигнути, крајњи циљ није још остварен.

Тешко је схватити да је кнежевска влада пустила да се јавно изговоре, од једног њеног функционера, ријечи које тако директно циљају на Турску, и то у присуству њеног званичног представника на Цетињу, и да се тек онда са тим упозна. Јер изванредни и опуномоћени министар Порте, одступајући од своје првобитне одлуке, није нашао за потребно да напусти црногорску пријестоницу послје изјаве коју му је учинио господин Радоњић о пријему кнеза Александра као независног суверена. У ствари се настојало да се отклони свака интервенција отоманског функционера, било у моменту сусрета два кнеза, било приликом пријема дипломатског кора чији је Риза-беј доајен. Овај посљедњи је био примљен по реду уписа у двору, у истом својству као представници свих осталих сила. Овај пораз је посљедица стидљивости и неискусности овог младог човјека који има једва тридесетак година. То се сматра као тријумф за политику чији је представник и инспиратор г. Спејер, руски отправник послова.

⁵ Исто, фол. 334/5.

Сазнаје се од компетентних личности да бројне свечаности које су се управо одржале на Цетињу нијесу коштале мање од 40.000 фиорина (око 100.000 франака). Тешко је разумјети ово расипништво при оваквом сиромаштву црногорске касе, ако се томе не тражи објашњење у дарежљивости Русије. Читав намјештај двора је био обновљен за ову прилику и сва послуга, водич паса, слуге, шеф кухиње итд. били су позвани из Беча, један пиротехничар из Задра, војна музика од 60 музичара из Котора, а уз то и 3.000 застава у боји црногорских, бугарских и словенских било је наручено у Трсту од стране владе. Књаз Никола је, осим тога, мобилисао 3.000 људи од својих елитних трупа одређених за војни маневар и кнез Александар је са живим осјећањем дивљења посматрао ове хитре брђане како су на јуриш заузеле једну батерију која се налазила на једној стрмој узвишици од 500 метара, окруженој провалијама, и на позив трубе поново сишли на мјесто свога одласка за мање од 25 минута. Ови маневри су настављени гађањем у мету и књажевски посјетилац је могао констатовати, са истим дивљењем, прецизност и хитрину ових војника, недавно наоружаних аустријским пушкама система Венгел. Књаз Никола и његов најстарији син Данило такође су се такмичили у овој вјежби; овом дјетету од дванаест година, чији је сваки погодак био у циљ, припала је част побједника. Изгледа да се нарочито ишло за тим, у току свих ових манифестација које су одржане, да се истакне војничка страна овог народа, а међутим, ако треба вјеровати главновима углавном вјеродостојнима, присуство бугарског кнеза на Цетињу је због једног простог пројекта женидбе са другом кћерком црногорског владара, принцем Милицом. Никаква алузија није учињена у вези са овим пројектом у званичним круговима кнежевине. Али ова верзија обично циркулише овдје од прије отприлике годину дана и она налази доста повјерења код дипломатског кора. Зато сам и допустио да је јавим Вашој екселенцији“.⁶

Уједињење Бугарске и Источне Румелије

Кнежевина Бугарска према одредбама Берлинског уговора обухватала је углавном територију између Дунава и планине Балкана. На територији јужно од ове планине организована је провинција Источна Румелија под политичком и војничком влашћу султановом, а са административном аутономијом на челу са једним хришћанским генералним гувернером. Оваквим одредбама, које су подијелили бугарске земље на два дијела, Бугари нијесу били задовољни, па су радили на уједињењу Бугарске и Источне Румелије. То је уједињење и проглашено једним повратом који је извршен у Пловдиву 18. септембра 1885. године.

⁶ Исто, фол. 350 — 352, Груж, 21. маја 1883.

Овим актом биле су погажене одредбе Берлинског уговора, па су се велике силе плашиле да би и друге балканске државице могле поћи тим путем, из чега би могли проистаћи озбиљни заплети и сукоби на Балканском полуострву и једна нова, још тежа криза у вези са источним питањем. Велике силе нијесу жељеле отварање нове кризе у источном питању, па су радиле да смире духове и одрже статус-кво. У том духу је радила и француска дипломатија на Цетињу, гдје су бугарски догађаји имали одјека, изазивајући извјесну узнемиреност и напетост. О томе је француски агент у Црној Гори писао из Дубровника 27. септембра 1885. године сљедеће:

„Догађаји који су се управо десили у Источној Румелији и Бугарској изазвали су велико узбуђење у Црној Гори. Изненађење које је књаз осјетио на вијест о овој непредвиђеној револуцији и неизвјесност која влада код његове свјетлости, услед недостатка информација о поријеклу и значају покрета и нарочито о утиску који је произвео код кабинета смјели подухват кнеза Александра, навели су га да избјегне индискретна питања која из радозналости могу да му упуте његови поданици. Он се уклонио за неколико дана, као и његов министар спољних послова, од досађивања војних шефова. Под изговором упознавања са напредовањем радова на путевима у Зети и Бјелопавлићима, он је отпутовао за петнаестак дана са Цетиња. На овој турнеји његову свјетлост прате — да би се изоловало, без сумње, од народа — књаз наслједник, кнез Петар Карађорђевић, министар руски и министри Божо Петровић и Станко Радоњић.

Лако је објаснити, господине министре, жељу коју је имао књаз да сакрије тешкоће и збуњеност, мада се узбуђење које сам подвукао горе одмах смирило, захваљујући најавама мога руског колеге, инспирисаним без сумње од царске владе. Дужина одсуства дозволиће књазу да се не врати у пријестоницу док обрт који ће узети догађаји не буде јасан и док став европских кабинета, а нарочито петроградског, не буде јасно изнесен.

Ово опрезно држање књаза Николе наметнуто је уосталом у овом моменту, до извјесне мјере, деликатном ситуацијом његове владе у односу на Аустрију, заправо услед афере Мисирлић, са чиме сам упознао Вашу екселенцију мојом депешом од 25. прошлог августа. Ја уопште нијесам био информисан на сигуран начин о извршењу убистава ове личности, али ја знам да када су ови, за вријеме јавне расправе, изговарајући се интересом своје одбране, манифестовали жељу да учине открића, председник суда им није дао ријеч. Овај инцидент, повезан са дугим одсуством мог аустријског колеге који се увијек налази у Бечу и чија позиција из дана у дан постаје све тежа на Цетињу, показује до извјесне мјере тешкоће са којима се књаз данас сукобљава.

Утицај који могу извршити компликације које су избиле у Бугарској на књажеву политику или на расположење црно-

горског народа биће, без сумње, доста значајан, па треба, по мом мишљењу, да буде посматран изблиза. С друге стране, мало повјерења које треба посветити обавјештењима која овамо стижу из Црне Горе, уосталом увијек са закашњењем, не дозвољавају ми да формулишем тачан суд. Зато сам, дакле, одлучио, уколико Ваша екселенција не види у томе што незгодно, да отпутујем на Цетиње чим се његова свјетлост врати у овај град. Оне моје колеге чија је резиденција ван пријестонице Црне Горе, и које треба да се врате ускоро са одмора, имају уосталом исте намјере и биће могуће, захваљујући овом скупу чланова дипломатског кора, да се измијењају информације и мишљења о посљедицама бугарске кризе и о значају инцидента који су били у стању да изазову оптуживање против аустријске администрације“.⁷

Непун мјесец дана касније, 24. октобра 1855. године, овај агент је о томе поново писао сљедеће:

„Мојим посљедњим извјештајем који сам имао част да напишем Вашој екселенцији упознао сам вас са тим да је књаз Никола нашао за потребно да заузме крајње резервисано држање у вези са догађајима који су се десили на Балканском полуострву. Његова свјетлост није уопште одступала од овог става и, штавише, књаз је допустио да завије своју мисао у једну алегорију садржану у неколико строфа које је он саставио и дао да се штампају у „Зети“, литерарном листу књажевине. Повјеравајући се, као што он то често чини, својим стиховима, његова свјетлост у овом епиграму исмијава на фин начин Бугаре због њиховог бучног покушаја и ставља им до знања да ће њихови ратни напори бити немоћни без помоћи Црне Горе.

Било што било, господине министре, књажевина је мирна и књаз има утолико мање интереса да напусти резервисан став што му војна организација Црне Горе дозвољава, у случају компликација које би угрожавале сигурност ове државе, да за мање од двадесет четири часа наоружа, снабдије муницијом и концентрише, на било којој тачки територије, све своје поданике способне да носе оружје. Такође је непотребно, по мом мишљењу, господине министре, истицати Вашој екселенцији апсурдност извјесних телеграфских депеша, које нарочито потичу из Котора и које јављају час о мобилизацији црногорске војске, час о расподјели муниције војсци, час о окупљању главнине трупа или гарнизона итд.

Тако, као што сам уосталом већ најавио Вашој екселенцији, ја предлажем да ускоро отпутујем за Цетиње, гдје треба да се сретнем са свима мојим колегама, како са онима који већ тамо бораве, тако и са онима који ће тек доћи. Бићу у могућности да констатујем, за вријеме боравка који ћу тамо учинити, истинско расположење кнежево и да прикупим о чињеницама од извјесног

⁷ Исто, вол. 4, фол. 215 — 219.

значаја, које су ми биле сигнализане, сигурне информације, које ми уопште не би било могућно да прибавим у мојој резиденцији“.⁸

Резиденција француског агента у Црној Гори је била у Дубровнику, што му је отежавало да прати догађаје у Црној Гори. Зато је, као што смо видјели из горњих докумената, тражио одобрење да отиде на Цетиње како би догађаје могао пратити изблиза. Ова његова молба је прихваћена, па му је одобрено да пође на Цетиње. У исто вријеме му је наређено да књазу Николи и његовим министрима препоручи опрезно и паметно држање, тј. неутралност и мир.⁹

Чим је добио ово одобрење агент је отишао на Цетиње, гдје је провео неколико дана и водио разговоре у духу инструкција које је добио, о чему је поднио врло опширан извјештај. Из овог извјештаја се јасно манифестује интересовање француске дипломатије за став Црне Горе у вези са догађајима на Балканском полуострву, прије свега у вези са припајањем Источне Румелије Бугарској. У вези са француским савјетима да Црна Гора остане неутрална, изјављује своју оданост миру и неутралности. Да би отклонио све сумње књаз је наредио да се до прољећа обуставе сви радови у вези са уређивањем артиљерије, а министар спољних послова Црне Горе је демантовао све гласине које су се појавиле у штампи, нарочито аустријској, да се Црна Гора спрема за рат.¹⁰

Српско-бугарски рат

На уједињење Бугарске и Источне Румелије најжешће је реаговала српска влада и краљ Милан. Они су сматрали да је тим уједињењем не само повријеђен Берлински уговор него и поремећена равнотежа на Балкану, па су, подстакнути споља, објавили рат Бугарској 14. новембра 1885. године. Овај рат је имао извјесног одјека и у Црној Гори. Истина, није јавно заузет став у вези са овим догађајем, па су се дипломати трудили да дознају право расположење на Цетињу, а посебно расположење књаза Николе. Али ми немамо много докумената који би нам о томе говорили.¹¹ Изгледа да ни француски дипломатски агент у Црној Гори није био о свему томе много обавијештен. Пронашли смо само један његов извјештај, који се односи на реаговање у Црној Гори у вези са српско-бугарским ратом. Тај извјештај гласи:

„Примио сам циркулар који је Ваша екселенција имала част да ми упути под датумом од 3. овог мјесеца, и који потврђује телеграфски извјештај од 15. истог мјесеца. Нећу пропу-

⁸ Исто, фол. 220 — 222.

⁹ Исто, фол. 224, Париз, 4. новембра 1885.

¹⁰ Исто, фол. 237 — 245, Дубровник, 22. новембра 1885.

¹¹ Види: Новица Ракочевић, Став Црне Горе према уједињењу Бугарске и српско-бугарском рату 1885. године, Историјски записи, 4, 1961.

стити да у датој прилици саобразим мој разговор инструкцијама које садржи један и други.

Извјештаји који су ми дошли из Црне Горе не садрже никакву информацију од неког значаја у односу на књажев став, које је на изглед увијек веома резервисан. Објављивање у „Гласу“ једне листе прилагача у корист рањених Срба, које се није могло учинити без сагласности његове свјетлости, једини је знак у коме би се могло тражити да се открије његова истинска мисао. Али у ексклузивном карактеру овог милосрдног дјела, по мом мишљењу, треба видјети не толико колико прећутно одобравање рата предузетог од краља Милана, колико један још стидљив покушај, коме је намјера да пробуди симпатије између двије земље истог поријекла, које су остале скоро непознате једна другој, и да припреми можда убудуће реализацију планова држаних у тајности. Уосталом, ма какве биле вјероватноће закључења једног скорог мира, духови остају будни и активност емисара се не смањује у Албанији. У вези с тим ја сматрам за потребно да Вам саопштим да је руски министар на Цетињу управо упутио свога секретара у Скадар код г. Крилова, генералног конзула исте силе, под изговором да му преда писма, а у ствари, како ме увјеравају, да се договори са њим у вези са утицајем који би имао да изврши на албанска племена.“¹²

Коментари поводом одласка кнеза Александра са бугарског пријестола

Александар Батенберг је био дошао на бугарски пријесто захваљујући руској протекцији. Али Русија је ускоро против њега повела оштру кампању, јер је била незадовољна његовом политиком, па је кнез Александар био принуђен да 7. септембра 1886. године напусти бугарски пријесто. Овај је догађај наишао на одређен одјек у Црној Гори, што се види из једног чланка из „Гласа Црногорца“ бр. 36 од 9. септембра 1886. године. У овом чланку је коментарисан одлазак кнеза Александра са бугарског пријестола и истакнуто да је то била нужна посљедица његове антисловенске и антируске политике, каква је неспојива са интересима балканских Словена. Коментаришући судбину Александра Батенберга, чланак је у исто вријеме опомињао и српског краља Милана Обреновића, који је иначе био аустрофилски расположен.

Овај чланак „Гласа Црногорца“ је био запажен од француског дипломатског агента, па је његов превод упутио своме Министарству спољних послова, попротивши га сљедећим коментаром:

¹² АМАЕ, Monténégro, вол. 4, фол. 260, Дубровник, 19. децембра 1885.

„Глас“ од 21. септембра објавио је један чланак о бугарском кнезу Александру, коме службени карактер овог листа даје један потпуно посебан интерес. Имам част да у прилогу доставим Башој екселенцији његов превод. Схватања која су тамо развијена упућују се свима малим словенским државама Балканског полуострва а посебно српском краљу Милану. Ван повезаности са Русијом нема другог пута — тако се може резимирати овај чланак. Онај ко познаје Црну Гору, њену апсолутну потчињеност вољи књаза Николе, страх који он улива својим поданицима, неће посумњати у званичну инспирацију ове манифестације. На Цетињу се јавно испољава апсолутна потчињеност Русији и њеним наређењима. Каква су обећања учињена књазу Николи да би заузео овај непријатељски став према аустроугарским интересима? Шта постаје граница сфере акције или утицаја између Русије и Аустро-Угарске? То ће рећи будућност. Али ово разграничење, које би се могло прихватити у принципу, у стварности је немогуће, јер би то значило жртвовати Црну Гору и изложити је аустроугарском утицају. Дакле, чињенице су ту да докажу да Русија, далеко од тога да напусти књаза Николу, подржава га и очигледно храбри. Династички и лични интерес, ако су тачне повјерљиве информације које сам Вам упутио у свом прошлом извјештају, објаснио би до извјесног степена овај став књаза Николе. Остаје наоружање, које је, како знамо, плаћено од Русије, наоружање које треба да наведе на размишљање бечки кабинет, јер, према Албанији, Црна Гора ће срести, у традиционалном непријатељству албанских и католичких брђана, можда непремостиве препреке. Оно што излази из свих ових обавјештења то је да је Петроград препоручио књазу Николи да буде спреман за сваки догађај, а доказ за то је да се, у присној околини књаза Николе, очекује рат наредног прољећа. Тамо се проруски расположено више него икада и жели се да се то покаже. Изгледало ми је корисно да Вам сигнализирам ове тенденције, које су, уосталом, констатоване од свих мојих колега, подразумемијевајући ту и мог аустроугарског колегу“.¹³

Именовање бугарских епископа у Македонији

Цариградска патријаршија, под чијом су се јурисдикцијом налазили сви Словени у Турској, стално је форсирала употребу грчког језика у богослужењу и постављала Грке на истакнуте црквене положаје и на оним подручјима гдје су живјели Словени. То је изазвало отпор који је ишао од захтјева за постављање Словена за епископе у словенским епископијама да до захтјева за аутономију цркве. Ове тежње је помагала Русија, а и београдски митрополит. Када цариградски патријарх није хтио

¹³ Исто, фол. 401 — 404, Дубровник, 27. септембра 1886.

то да прихвати, онда је султан под дипломатским притиском 27. фебруара 1870. године издао ферман о успостављању самоуправне бугарске егзархије. Патријаршија је то осудила и сукоб се заоштрио, тако да се 1872. године егзархија прогласила за аутокефалну цркву, због чега је ова црква била проглашена шизматичком. Ускоро су у дијеловима Србије под Турском и у Македонији, тј. у Пироту, Нишу, Скопљу, Охриду и Велесу, били постављени егзархијски епископи. Али послје Берлинског конгреса ово се стање измијенило, јер су подручја која су припала Србији црквено везана за београдску митрополију, а епископи из Македоније су се повукли у новостворену кнежевину Бугарску. Бугарски Егзархат је тежио да се његови епископи врате у ова подручја, што му је помоћу руске и бугарске дипломатије и пошло за руком, јер су 1890. били издати берати којима се бугарски епископи враћају у скопску и охридску епископију. Ова је одлука изазвала жесток отпор у Србији, јер су се послје Берлинског конгреса односи на Балкану знатно измијенили. Србија је у томе видјела јачање конкурентског бугарског утицаја у старој Србији и Македонији и угрожавање њених легитимних интереса. У низу корака које је предузела, српска влада се обратила и црногорској са жељом да двије владе заузму заједнички став у одбрани вјере и Српства. Црногорски интереси нијесу били директно угрожени именовањем ових епископа, па је у сукобу који је из тога произишао Црна Гора задржала умјерен и резервисан став. На такав став су је обавезивали и обзири према Русији, са којом је била у врло блиским односима.

О свему томе француски дипломатски агент у Црној Гори је прилично опширно обавјештавао своју владу. Тако је 23. септембра 1890. године поднио сљедећи извјештај:

„Ја сам прошлог мјесеца саопштио Вашој екселенцији своје прве импресије о ефекту изазваном у српским земљама царским бератима којима се потврђује инвеститура двојице бугарских епископа у Македонији. Разни разговори које сам овдје имао са члановима књажевске владе и извјесни документи који су ми прочитани дозвољавају ми да се вратим са више прецизности на овај предмет. Емоција изазвана бератима била је заиста исто тако жива у српским земљама као на Фанару или у Атини. Мада су Срби били дуго индиферентни према питањима Македоније и мада су њихови пропагандни напори сјеверно од Родопа скорашњег датума, цјелокупно Српство се осјетило погођено нотом г. Стамбулова и декретима Портиним. Међутим, као што сам то наговјестио Вашој екселенцији, и поред супротних гласина раширених од штампе, ни црногорска ни српска влада нијесу још ништа покушале у Цариграду у вези са жељом за одговарајућу компензацију, што може личити на неку сугестију или на нестрпљење за реваншом. Напротив, изгледаше да су двије владе сачувале сву своју хладнокрвност и нијесу ризиковале никакав

брзоплет или непромишљен демарш. Ево како су оне, до данас, измијењале своје погледе и своје идеје.

15. прошлог августа генерал Грујић је писао књажевском министру спољних послова да му изложи своја осјећања изазвана октроисањем берата и да га консултује о једном случају који се односи у великој мјери на вјеру, аспирације и будућност њихове заједничке расе. Генерал није сакрио ни озбиљност неуспјеха нанесеног српској националности, ни неизбјежност опасности од чисте ортодоксије, ни потребу мјера против продирања онога што се он не устеже да назове „бугарском шизмом“, ни интересе и права вјере и расе српске. Ипак он није хтио да донесе никакву одлуку, нити да предузме било какве преговоре прије него се споразумије и договори са министром књаза Николе.

Тек 15. новембра, има једва неколико дана, књажевски министар г. Гавро Вуковић, пошто је дуго конферисао са његовом свјетлошћу и са руским отпранником послова, одлучио је о садржају свога одговора шефу српског кабинета. Господин Вуковић је изволио да ме упозна са овим писмом, и оно што ме је одмах фрапирало то је мирноћа, дух умјерености и мудрости који су инспирисали његову редакцију. Министар његове свјетлости, пошто је у овом документу изјавио да се сматра срећним због повјерења посвједоченог књажевини од београдског кабинета, слаже се са генералом Грујићем да сви Срби имају задатак да се уједине да би заштитили своју вјеру и своју расу, и додаје да се Црна Гора увијек показивала вјерна овој обавези. Ипак, он сматра да двије владе треба да поступају са много опрезности и да им није дозвољено да приступе ма каквим преговорима прије него буду увјерене да имају за њих и са њима, с једне стране, (владу?) Атине, а с друге стране васељенског патријарха из Цариграда. Г. Вуковић, из поштовања према Русији и Св. синоду, избјегава, уосталом, да се изјасни, у оној мјери као што је то учинио генерал Грујић, о степену православља бугарског Егзархата. То што он тражи за Србе из старе Србије и Македоније право да шаљу своје свештенике и епископе, само је ради интереса расе (Српства).

Према томе, ако одговор књажевског министра увјери генерала Грујића, то је у Атини и на Фанару гдје ће Српство морати, у овој околности, да тражи своју потпору. Г. Вуковић, коментаришући ми своје лично писмо, није ми сакрио да је, према његовом мишљењу, тешкоћа управо у томе да се увјери и придобије Патријаршија. Да ли ће Фанар, чије васељенство и паства клијентела су већ претрпјели у овом вијеку толико умањивања, бити расположен да учини нови уступак једној раси која, мада данас његов савезник, ипак није грчког поријекла? Да ли је дошао час када може бити извршена подјела сфера акције и утицаја између Грка и Срба?

Књаз Никола има инстинкт отпора о које се спотичу ревандикације расе и вјере. Истина, он је спреман да се уједини са

регентством у напорима у корист Срба у Македонији, али он неће, ангажујући се темељно против Егзархата, да дође у једну ситуацију која би могла постати деликатна или чак неисправна у односу на Русију. Књаз, као православац, насљедник владика, даће своју моралну потпору српским ревандикацијама. Он је то учинио већ примајући код себе и постављајући на чело православног Морачког манастира архимандрита Дечана (стара Србија) монсињора Рафаела Петровића, о чему сам више пута — упознавао Вашу екселенцију. Што се тиче једне директне акције у циљу установања демаркационе линије Егзархата, Фанара и српске цркве, књаз се на то неће одлучити, ја вјерујем, осим ако је начисто са стварима и ако је сигуран у успјех¹⁴.

Овај проблем је и даље био предмет лажње француског дипломатског агента. Тако је он 29. октобра 1890. године писао следеће:

„Узбуђење изазвано кризом Фанара и затварањем грчких цркава на читавом пространству отоманског царства било је исто тако живо на Цетињу као и у осталим центрима православља. Прногорска црква, мада је независна и у ствари аутокефална, није престала да сматра Цариград као мајку и она се сама осјећа погођена жалошћу метрополе.

Ја сам већ раније обавијестио Вашу екселенцију о узбуђењу које се манифестовало у српским земљама сјутрадан послѣ берата којима се постављају бугарски епископи у Македонији. Ја сам Вас у исто вријеме обавијестио о преписци измијењаној, у вези са овим, између генерала Грујића и књажевског министра спољних послова. Преговори који су вођени између васељенског патријарха и Порте и демисија М. Дионисија, који је тиме означио крај, требало је природно да оуставе сваку другу дипломатску акцију и Ваша екселенција се уосталом могла увјерити у крајњу резервисаност коју је употријебио у овој материји књаз Никола. Изнесене околности могу само учврстити његову свјетлост у ставу који је заузимала од првог часа. Жеље књажеве, морална потпора књажевине, остају плус за ствар патријарха, али што се тиче једног демарша, директног или заједничког, било код Порте, било код султана, књаз се на то не би одлучио, ја вјерујем, прије него би био сигуран да је његова интервенција у својству православног и српског кнеза подстакнута, жељена и да јој је осигуран повољан пријем. Јер, оно што у садашњој кризи Патријаршије нарочито интересује књажевину, то нијесу толико привилегије Фанара колико сама права српске расе. Књаз, с једне стране, био би лично доста склон да сматра да су сатисфакције дате данас од Порте захтјевима Патријаршије довољне док с друге стране, изгледа, мисли да православна црква неће пропустити да поврати безмало све привилегије које су јој биле за вријеме демисије М. Јоакима одузете

¹⁴ Исто, вол. 6, фол. 152 — 155.

под великим везиратом „малог“ Саида. Али ствар на коју је он најосјетљивији јесте, без икакве сумње, тражење Срба из старе Србије права и погодности сличних онима које је царски берат недавно признао Бугарима из Македоније. Књаз не би могао овдје, без опасности да нашкоди својој мисији и својој улози, напустити или занемарити заштиту једне расе која је његова. Да ли би он можда показао још више ревности да се није плашио да заузме према бугарском Егзархату једно држање које би њему самом могло да ствара сметње, и које би могло бити непријатно руској влади?

Тамо, у ствари, не изгледа да је права тешкоћа и деликатност ситуације. У конфликту који је избио између Патријаршије и Порте, бугарско питање се поставило у најјаснијој форми да прави тешкоће Русији, којој би, пошто је 1870—72. основала бугарски Егзархат, сада било незгодно да се окрене против њега. Политика инаугурисана некада у Цариграду од грофа Игњатијева веже још руску владу и спречава је да се изјасни тако отворено, што је можда била покушала да учини у корист Грка, а нарочито Срба. Русија не може, као што то чини Патријаршија, да третира Егзархат као шизматика, који њој самој дугује за своје поријекло, и њени дуги претходни напори у корист бугарске националности не остављају јој слободу да потпомаже данас, толико колико би то хтјела, ствар Српства. Београдски кабинет је свјестан ових тешкоћа, од којих су већ српске аспирације трпјеле, и књаз Никола је такође довољно mudar да не би о томе водио највећу бригу.

Књаз је дакле све више увјерен у нужност која га обавезује да се држи стрпљиво и да се ограничава само на изражавање жеља. Такође, у разговорима који се неки пут воде о овоме у двору, избјегава он сваки сувише директан израз своје мисли. Оно што изгледа да жели, то је да криза Патријаршије, која се без опасности не би продужавала, заврши повратком привилегија, изгубљених од цркве за вријеме повлачења М. Јоакима. Ако се Патријаршија задовољи овим резултатом и помири се да трпи бугарске епископе у Македонији, могао би доћи час када би Срби из старе Србије са своје стране могли имати своје националне епископе. Таква треба да буде, ја вјерујем, и нада Русије, која ће без сумње, пошто је бугарски Егзархат задовољан и пошто је... поново успостављен у цркви, бити убудуће слободна да да Србима (?) доказ своје наклоности и подршке¹⁵.

Гласови о кандидатури зета књаза Николе, војводе од Лајхтенберга, на бугарски пријесто

Као што смо видјели, Александар Батенберг је био принуђен да напусти бугарски пријесто 1886. године. Али противно

¹⁵ Исто, фол. 182 — 184.

жељама Русије, на бугарски пријесто је дошао аустријски кандидат Фердинанд Кобуршки, кога Русија задуго није хтјела да призна за бугарског кнеза, па му је истицала противкандидате. Иако је бугарска народна скупштина била изабрала Фердинанда за бугарског кнеза још јула 1887. године, три године касније, тј. 1890. године, помиње се као руски кандидат на бугарски пријесто зет књаза Николе војвода Ђорђе од Лајхтенберга. Француска влада се интересује за ове комбинације, па је Министарство спољних послова писало 27. септембра 1890. године своме представнику у Црној Гори сљедеће:

„Ви сте ме извољели упознати 12. овог мјесеца са разговорима које сте имали са црногорским књазом приликом Вашег доласка на Цетиње и у току којих Вам је његова свјетлост најавила да очекује ускоро посјету војводе од Лајхтенберга.

Према извјесним индикацијама, прикупљеним од амбасадора републике у Петрограду, цар би био расположен да прихвати кандидатуру зета књаза црногорског на бугарски пријесто у случају ако би на иницијативу Виљема II бечки кабинет престао да потпомаже кнеза Фердинанда. С друге стране, из једног разговора нашег отправника послова у Бечу са грофом Калнокијем произлази да овај не придаје никакав значај евентуалној кандидатури војводе од Лајхтенберга да наслиједи кнеза Фердинанда, коју он сматра да још није спремна да се отвори. Ипак, ја бих сматрао за корисно да примим од Вас индикације, које би Вам било могуће прикупити за вријеме боравка војводе од Лајхтенберга на Цетињу о значају прича... које циркулишу у Петрограду“.¹⁶

Француски дипломатски представник у Црној Гори је на основу горњег наређења прикупио потребне податке и поднио опширан извјештај о доласку царског височанства Ђорђа од Лајхтенберга са супругом на Цетиње и о комбинацијама за његов долазак на бугарски пријесто. О томе се каже сљедеће:

„Гласови који круже било у Петрограду, било у Цариграду о могућој кандидатури војводе на бугарску круну су природно дошли и доведе и наишли на извјестан одјек, ... да војводин пут на Исток буде представљен као једно чисто политичко путовање са предумишљајем и задњом намјером. Ипак, може се допустити претпоставка да војводино присуство у Цариграду, срдачна благодатност са којом га је султан примио, лични односи успостављени између његове свјетлости и главних личности царевине, могу бити у датом моменту ефикасно евоцирани и обновљени у његову корист. Из ових премиса, изгледа у сваком случају, слиједи да ће — ако затишје којим се привремено користи кнез Фердинанд буде прекинуто и бугарски пријесто постане упражњен — војвода бити већ у најмању руку *persona cognita* ако не и *persona grata* код Абдул-Хамида. Овдје, на Це-

¹⁶ Исто, фол. 158.

тињу, књаз Никола воли да одбија једним осмијехом сваку алузију на такве евентуалности, чија идеја му је међутим сама по себи пријатна. Руски отправник послова, с друге стране, одбацује, не желећи чак ни да је испита, сваку хипотезу која се односи на Бугарску, будући да је лозинка руских агената у вези са овим — ћутање. Гавро Вуковић, министар спољних послова, напротив, прихвата радо, као срећну солуцију за балканске Словене, идеју једне кандидатуре која би, ублажавајући несугласице између Бугарске и Русије, приближила разне фракције славизма и дала неку наду да се питање Македоније мирољубиво ријеша. Г. Гавро, повјеравајући ми се са потпуном искреношћу, додао је да му извјештаји његовог отправника послова код Порте представљају јавно мњење у Цариграду као већ припремљено и сасвим близу пристајања. То је можда мало брз закључак. Што се тиче војводе од Лајхтенберга, који је резервисан као што и треба да буде једна таква особа, он је у годинама амбиције и ја сматрам да би га његови најочевиднији квалитети: мирноћа, вјера у себе и енергичност, предодређивали, колико и његове родитеље и рођаке, за жељену улогу.

Имао сам част да видим више пута војводу и да разговарам с њим. Међутим, нијесам сматрао да могу још, и поред наклоности коју ми је показао, да дотакнем врло деликатне разговоре. Начином којим ми је саопштила своје импресије из Цариграда, његова свјетлост није ми мање посвједочила колико је њен поглед био обазрив и са каквом сигурношћу барата политичким питањима. Причајући ми о данима проведеним на Босфору, војвода ми није сакрио неугодност коју су му лично изазвале теškoће до којих је дошло у доба његовог боравка, било од јерменског питања, било нарочито због околности у којима се десила оставка васељенског патријарха. Његова свјетлост ми је позитивно потврдила да је то била садашња ситуација у вези са патријархом, која је послужила као основ за одлагање посјете најављене од царевића султану. Војвода се изразио о овим теškoћама руске политике на Истоку са толико јасноће и опрезности. Ипак ми није сакрио грешке које је, према његовом мишљењу, починио царски амбасадор у Цариграду у питању бугарских берата. Ако војвода посједује исту јасност, исти поглед на балканска питања, било би пожељно да његова кандидатура на бугарску круну изађе из хипотезе да би ушла у ред свршених чињеница¹⁷.

*Неке манифестације црногорско-бугарског пријатељства
1896. и 1897. године*

Године 1896. књаз Никола је користио сваку прилику да изрази своја пријатељска осјећања према Бугарској. Тако је, по-

¹⁷ Исто, фол. 178 — 180, Цетиње, 21. октобра 1890.

водом преласка бугарског престолонаследника на православље, упутио кнезу Фердинанду један телеграм којим изражава своје честитке и задовољство. Достављајући превод овог телеграма своје Министарству спољних послова, француски дипломатски представник у Црној Гори је писао 25. фебруара 1896. године сљедеће:

„Прелазак бугарског кнеза наследника на православље био је примљен у Црној Гори са посебним задовољством и књаз Никола није пропустио прилику да изрази кнезу Фердинанду осјећања којима га је један догађај ове врсте могао надихнути, нарочито у моменту када се дешава промјена оријентације у политици малих словенских држава на Балканском полуострву“.¹⁸

Та пријатељска осјећања књаз Никола је манифестовао и у једном другом телеграму, који је упутио из Москве, у мају мјесецу 1896. године, бугарском министру просвјете. Превод тога телеграма упутио је своје министарству спољних послова француски представник у Црној Гори. Он гласи:

„Увијек сам имао жељу да видим удружене у једном моралном јединству балканске државе. Моје је срце у овом тренутку испуњено највећом радошћу кад сам сазнао из Вашег телеграма да се данас у Софији грле моја браћа Срби и Бугари, исто као што сам ја јуче у Москви загрлио кнеза Фердинанда. У нашем јединству лежи наша снага. Наша браћа са сјевера се такође радују због овог јединства и упућују нам своја честитања. То је природно и богу угодно. Драга браћо, за које је будућност пуна наде, ја вам захваљујем на здравици коју сте дигли у моју част. Ја се надам да вас ускоро поново видим, ако бог да, у Софији и у Београду“.¹⁹

Ове, 1896. године, говори се о формирању неке врсте лиге између Црне Горе, Бугарске и Србије. То је наишло на извјестан одјек у Грчкој, о чему Министарство спољних послова Француске јавља своје представнику у Црној Гори 13. августа 1896. године сљедеће:

„Господин француски министар у Грчкој ми је скренуо пажњу на један чланак који је недавно изашао у *Messenger d' Athènes*, чији судови често изражавају мишљење двора. Према овом листу, помирење Грчке и Румуније било би директан одговор на формирање једне врсте лиге између три словенске државе Балканског полуострва. *Messenger* додаје да ово приближавање има, уосталом, дефанзивни карактер, да има за циљ заштиту интереса грчког и латинског становништва Балкана у случају ако би ови интереси били угрожени продирањем словенских нација и посебно продирањем Бугара у Македонију“.²⁰

¹⁸ Исто, *Monténégro, Politique étrangère I*, фол. 20.

¹⁹ Исто, фол. 55.

²⁰ Исто, фол. 57.

Почетком сљедеће, 1897. године, о извјесним заједничким плановима Црне Горе, Бугарске и Србије говори и француски агент и генерални конзул у Бугарској. Он је 19. фебруара 1897. године писао из Софије сљедеће:

„У мојој депеши која је имала за циљ да упозна Вашу екселенцију са једном заједничком акцијом Бугарске, Србије и Црне Горе, ја нијесам довољно означио интерес који има ова посљедња држава да се прикључи двјема првим у евентуалним компликацијама, које је лако предвидјети.

У ствари, ја нијесам био у стању да прибавим у вези са овим задовољавајућа обавјештења. Данас, послје разговора са мојим енглеским колегом и измјене неколико ријечи са Г. Чориковом, прикупио сам неколико интересантних података о користима које би Црна Гора могла имати склапајући савез са балканским силама“. Он даље говори да, према енглеским изворима, Црна Гора жели да искористи ову ситуацију да се, помоћу Италије, дочепа Албаније.²¹

Најпотпунији израз овог пријатељства и зближавања Црне Горе и Бугарске јесте успостављање директних дипломатских односа између двије државе, до чега је дошло 1896. године. О томе француски представник у Црној Гори пише 30. новембра 1896. године сљедеће:

„Прелазећи на једну другу ствар, г. Вуковић ми је говорио о свом боравку у Софији и Београду. Он је наишао код кнеза Фердинанда на најљепши пријем и он се тиме користио да регулише са његовом свјетлошћу питање успостављања дипломатских односа између Бугарске и Црне Горе. Г. Константиновић, секретар бугарске агенције у Цариграду, именован је за отправника послова на Цетињу“.²²

Вијести о тајном црногорско-бугарском уговору

Приликом свог боравка у Паризу, француски представник у Црној Гори поднио је 12. јула 1897. године један врло интересантан извјештај, који се односи на тобожње склапање једног тајног антисрпског уговора између Црне Горе и Бугарске. Тај извјештај гласи:

„Прије одласка на Цетиње, по истеку мога одсуства, вјерујем да је добро да Вам саопштим неколико повјерљивих информација које сам недавно прикупио из уста једне високе црногорске личности, чије име нема потребе да спомињем. Оне су у вези, с једне стране, с политиком Аустрије и Русије на Балкану, а с друге стране са ставом Бугарске и Црне Горе у односу на Србију.

²¹ Исто, фол. 79/80.

²² Исто, фол. 68 — 72.

У току овог разговора питао сам мога саговорника о односима Бугарске и Црне Горе, јер, без икакве потврде, имам разлога да вјерујем, према извјесним индицијама, да су прије неколико мјесеци између двије земље закључени писани ангажмани, који се држе у потпуној тајности. Кнез ми је рекао: „Кад би мој отац знао да ја говорим о свему томе, он би био врло незадовољан. Ја Вам ипак повјеравам да је све аранжирано са кнезом Фердинандом. Ви се сјећате оне мистериозне личности која је долазила ове године на Цетиње. Управо, она је донијела из Софије аранжман о коме је ријеч. Ми смо разграничили са Бугарском наше сфере утицаја у Македонији и старој Србији. Оно што вам могу рећи то је да смо блокирали Србе“. Кнез жели без сумње да тиме назначи да су се Бугари договорили са Црногорцима да би спријечили Србима из Србије да успоставе касније, у њихову корист, дио старог српског царства који избија на пут за Солун. Није ми било могуће да сазнам више у вези са уговором о коме је ријеч, чији ниједан детаљ није продро у дипломатске сфере Цетиња. Могуће је да је млади кнез, који је увијек у разговорима са мном испољавао велике симпатије за Бугаре и врло мало наклоности за Србе из Србије, увеличао значај споразума који је његов отац закључио и потписао са кнезом Фердинандом. Ипак, ако је дошло до неког уговора, треба дознати тачно на којој бази. Ја не губим из вида да освијетлим ову значајну тачку.

Бугарски кнез, са којим сам имао могућност да разговарам приликом његовог проласка кроз Париз у почетку мјесеца јула, изгледао ми је мање одушевљен него што сам то очекивао у погледу Црне Горе. Он ми је ставио до знања да му се није допао брак принцезе Ане са кнезом Фрањом Јосифом од Батенберга. Сазнао сам, с друге стране, да је кнез Фердинанд, кога очекују на Цетињу, био само упола задовољан изгледом да тамо буде примљен последије српског краља, који је учинио посјету књазу Николи у мјесецу мају“.²³

Као што се види, француски дипломата не вјерује у потпуности овом саопштењу, па себи ставља у задатак да расвијетли то питање. Ипак изгледа да тада није постојао неки тајни уговор између Црне Горе и Србије, јер како би се иначе могла објаснити чињеница да књаз Никола последије тога, тј. у фебруару 1898. године, шаље кнезу Фердинанду један мемоар којим му наводно предлаже да двије државе склопе савез против Србије. О томе је француски представник писао са Цетиња 30. априла 1898. године сљедеће:

„Књаз Никола, чији су се односи са Србијом много охладили последије пада Г. Симића, а нарочито од када је бивши краљ Милан преузео врховну команду над српском војском, тражио је у посљедње вријеме да се што уже повеже са Бугарском. Према повјерљивим обавјештењима која сам примио од руског направ-

²³ Исто, фол. 113 — 118.

ника послова, његова свјетлост је упутила прошлог фебруара кнезу Фердинанду један мемоар у којем излаже схватања у корист једног савеза Црне Горе и Бугарске против Србије. Осим тога, књаз је учинио овај демарш зато што се надао да ће тако лакше уздрмати једног дана династију Обреновића.

Докуменат је у своје вријеме саопштен руској влади.

Вријеме посјете коју кнез Фердинанд намјерава да учини ове године Цетињу није још фиксирано. У сваком случају до ње ће доћи тек послје његовог пута у Петроград.

Руски дипломатски агент у Софији управо је провео овдје неколико дана. Он је био предмет посебне књажеве пажње²⁴.

Као што се види из горњег документа, било је договорено да бугарски кнез Фердинанд током 1898. године досјети Цетиње. Али књазу Николи се журило. Он је желио да се са кнезом Фердинандом састане још прије његовог доласка у Цетиње, па је одлучио да отпутује у Опатију и тамо се са њим састане и разговара.

Црногорско-бугарски односи су будно и са подозрењем праћени од стране Аустро-Угарске. Зато је и овај сусрет у Опатији изазвао интересовање Беча. О томе је француски амбасадор из Беча јављао 13. маја 1898. године следеће:

„Вијест о посјети коју кнез црногорски намјерава да учини кнезу бугарскоме у Опатији изазива живо незадовољство у бечким политичким круговима.

Пита се који је циљ једног састанка који ништа не оправдава и толико је мало повјерења . . . у ангажмане Русије да се настоји у томе видјети једна интрига против Аустрије. Шиљање пушака у Црну Гору побудило је подозривост и генерал Бек, шеф генералштаба, учинио је о томе опаску војном аташеу Русије, подсјећајући га да се не може објаснити да Русија наоружава другу одбрамбену линију кад није наоружана још ни прва. Г. Вороњин се задовољио да одговори да Црна Гора сачињава ту прву линију . . .“²⁵

О самом састанку који је тих дана одржан у Опатији обавијестио је своју владу француски представник у Црној Гори, и то на основу података које су му пружили учесници у разговорима бугарски агент на Цетињу Константиновић и црногорски министар спољних послова Гавро Вуковић. Тај извјештај гласи:

„Као што сам јуче телеграфисао Вашој екселенцији, министар спољних послова г. Вуковић и представник бугарског кнеза у Црној Гори задржали су се овдје на повратку из Опатије. Г. Константиновић, са којим сам у пријатељским односима, упознао ме је, у повјерењу и у границама резервисаности коју му намећу околности, са детаљима о састанку коме је управо присуствовао.

²⁴ Исто, фол. 137.

²⁵ Исто, фол. 138.

Књаз Никола, рекао ми је он, са наглошћу која карактерише и најмање његове одлуке, одмах је одлучио да отпутује у Лондон чим је чуо да се мој суверен налази у Опатији. Он ме је уочи тога позвао да га тамо пратим и на моје примједбе је одговорио да све узима на себе. Ништа дефинитивно није било закључено приликом овог сусрета, и ништа није могло ни бити закључено. Пријатељство које једна велика нација указује нашим два народа, многу заједничких интереса, симпатија коју два кнеза испољавају један према другоме, довољна су основа за један озбиљан савез, независно чак од свих формалних уговора. Оно што Вам могу рећи то је да овај састанак означава једну значајну етапу на путу односа који се установљавају између двојице шефова држава, и да је он повећао њихово узајамно повјерење.

Г. Константиновић ми о томе није могао више рећи. Мој је утисак да он полаже велику наду у јединство два балканска народа. Министар спољних послова ми је рекао са своје стране да ће кнез Фердинанд ускоро доћи на Цетиње, чак прије него што се то недавно претпостављало.

Узрујаност је, изгледа, била велика у аустријским политичким круговима на вијест о састанку у Опатији. „Neue freie presse“ од четвртка објавила је један чланак који довољно свједочи о забринутости који овај састанак побуђује у Бечу. Што се тиче аустроугарског министра на Цетињу, он је чинио и чиниће и немогуће само да добије обавјештења. Ја сумњам да се расположено да му се у томе макар нечим олакша.²⁶

Као што се види, црногорско-бугарски контакти били су врло чести током 1897. и 1898. године. Предмет преписке и разговора приликом тих контаката био је поред осталог и закључење једног антисрпског савеза и споразума. Да ли је том приликом формулисан и неки писмени споразум између двије државе, тешко је рећи. Ипак, из горе цитираног документа дало би се закључити да такав споразум није потписан, иако је састанак у Опатији означен као „значајна етапа на путу односа који се успостављају између двојице шефова држава“.

Посјета бугарског кнеза Фердинанда Цетињу 1898. године

Нова манифестација блиских црногорско-бугарских односа била је посјета кнеза Фердинанда Цетињу. Састанак два кнеза у Опатији није учинио излишном ову посјету Цетињу. Истина, посјета је нешто одложена, јер је била предвиђена за крај јуна. И овај је сусрет, као и онај у Опатији, изазвао интересовање у Бечу. О свему томе јављао је са Цетиња 12. јуна 1898. године француски представник сљедеће:

²⁶ Исто, фол. 140/1, Дубровник, 15. маја 1898.

„Долазак бугарског кнеза, који је био чврсто фиксиран за крај овог мјесеца, сада је одложен до 21. јула с. к., то јест до почетка августа, као што се о томе у почетку говорило. Ово за- кашњење, изгледа, не значи да до посјете неће доћи. Кнез, ре- као ми је Г. Константиновић, треба прво да отпутује у Русију (очигледно да тамо добије инструкције) и његова посјета Црној Гори уследиће непосредно послје тога. Уосталом, могуће је да све буде још модифицирано, јер је ово земља неочекиваних рјешења и наглих одлука...

Ма шта било, ситуација се потпуно измијенила. Србија је увучена у орбиту Аустрије, а Црна Гора се приближује Бугарској. Тешко је предвидјети шта ће резултирати из посјете кнеза Фердинанда. Разговор који сам имао у Дубровнику са бугарским агентом, о коме сам обавијестио Вашу екселенцију у мом полити- чиком писму бр. 18, ипак ми чини да вјерујем да ће, овог пута, бити више среће да до савеза дође. Као што је то правилно говорио Г. Константиновић, заједнички интереси под заштитом пријатељства једне велике нације су солиднија база него афи- нитет расе и религије какав постоји између Срба и Црногораца.

Биће интересантно посматрати став Аустрије у моменту кнежеве посјете Цетињу. Ако је судити по узбуђењу које је вла- дало у Бечу за вријеме посљедњих догађаја, тамо ће се са по- себним интересовањем пратити догађаји који се изгледа сада припремају. Такође, коинциденција царског присуства са састан- ком у Опатији могла је потврдити ово интересовање. Иако одго- вор руског војног аташеа шефу аустријског генералштаба, о чему сам обавијештен Вашим политичким писмом бр. 8, може изгле- дати мало жив, он је тачан у оном смислу да Црна Гора, нао- ружана сада усавршеним пушкама, представља прву одбрамбену линију према аустроугарској империји. Читава једна бригада и знатни фортификациони радови у Котору изгледају претјерани у доба мира. Ја не знам да не би били сувишни чак и у доба рата, или у најмању руку да ли би изгледали оправдани“.²⁷

Француски дипломата је 11. јула 1898. јавио за једно ново одлагање ове посјете:

„Књаз Никола је јуче рекао руском министру, који ми је то поновио, да је посјета кнеза Фердинанда, која је била утвр- ђена за 2. август, одгођена за 6. истог мјесеца. Његова свјетлост, уосталом, није дала, да ја знам, разлоге ове одлуке“.²⁸

Неколико дана касније он је јавио да ће кнез Фердинанд стићи у Цетиње 7. августа. Но и поред тога он мисли да ова по- сјета још није сигурна. О томе је он писао 20. јула 1898. године сљедеће:

„Према обавјештењима која сам добио од бугарског агента на Цетињу, кнез Фердинанд ће бити овдје 7. августа. Он ће доћи

²⁷ Исто, фол. 146 — 150.

²⁸ Исто, фол. 199.

специјалним бродом у Бар да би се искрцао на црногорску територију. Да би стигао у пријестоницу он ће морати да путује више од девет сати у колима. Његова свјетлост ће отпутовати преко Котора.

Чине се велике припреме у вези са овом посјетом. Можда ћу изгледати сувише смио ако изразим увјерење да — према мом мишљењу, она још није потпуно сигурна. Ваша екселенција зна у ствари стање жестоке раздражености у коју је састанак у Опатији довео Аустрију. Нема сумње да, због посљедњих догађаја, овај (састанак) који се припрема неће обновити на још живљи начин познате узнемирености у Бечу. С друге стране, могуће је да ће манифестације изведене овдје и нека учињена неопрезност имати за резултат да се повећа затегнутост односа између двије владе. Ако је дакле Русија искрена изјављујући своју жељу да осигура мир на Балкану, не би ли она то могла показати савјетујући кнеза да одустане баш на вријеме да се супротставе извјесним путовањима...

Ово мишљење је сасвим моје лично и не ослања се ни на какве индикације овдје прикупљене, гдје, напротив, најављују скори књажев долазак. Ако до тога дође, биће врло интересантно да се осмотре посљедице тога у разним земљама које окружују Црну Гору.

Бугарска кнегиња не прати свог мужа²⁹

О кнежевој пратњи француски дипломата је јавио и ово: „Руски министар је рекао сићоћ преда мном књазу Николи да г. Стојков неће пратити свога суверена у Црну Гору“.³⁰

Најзад је до планиране посјете дошло, па је француски представник могао 9. августа 1898. године да поднесе о томе врло детаљан извјештај, који гласи:

„Програм предвиђен за посјету бугарског кнеза Фердинанда могао је, захваљујући дивном времену, бити у потпуности извршен. Пошто је стигао 7. августа у 6 сати ујутру у Бар, његова свјетлост, у пратњи књаза престолонаследника, отпутовала је у 7 сати у Вирпазар, гдје се налазила „Даница“, на којој је прешао Скадарским језером до Ријеке. Дворска кола су га чекала у овом селу и одвезла су га директно на Цетиње, са једним заустављањем у киоску на Белведеру, на десет минута од града, гдје је кнез преобукао своје путничко одијело. За вријеме овог дугог пута црногорско становништво је излазило на путеве да поздрави госта свога суверена.

Поворка је стигла на Цетиње око шест и по сати увече, пролазећи испод тријумфалног лука подигнутог на улазу у град, чија је декорација била иста као за вријеме посјете српског краља. Упркос лијепом времену изгледа да је прилив био много мањи него за вријеме ове посљедње свечаности.

²⁹ Исто, фол. 204/5.

³⁰ Исто, фол. 207, Цетиње, 2. августа 1898.

Књаз Никола, који је имао поред себе кнеза Мирка и кнеза Батенберга, окружен министрима и високим црногорским функционерима, примио је бугарскога кнеза испред двора. Њихове свјетлости су се топло загрлиле више пута и послије представљања кнеза Фердинанда кнегињи Милени, овај је отишао у престолонаследников дворца, који је требало да му служи за резиденцију. Један сат касније дипломатски кор је дошао да се тамо упише, а увече је у старом двору приређена фамилијарна вечера. Град је био илуминиран и окићен заставама. Посланства су истакла заставе за вријеме ова три дана.

У понедељак у 10 часова дипломатски кор је био примљен од његове свјетлости. Шефови мисија су ушли сукцесивно у његов кабинет, представљени од бугарског агента. Послије пријема кнез је отишао да присуствује православном богослужењу у манастиру, гдје је, у одсуству владике (митрополита), био примљен од бившег владике сарајевског.

Увече истог дана, на гала-вечери, којој су присуствовали, за два стола, шефови мисија, њихове жене и секретари, државни министри и њихове жене, главне црногорске личности и пратња бугарског кнеза, били су измијењани говори између два кнеза.

Јуче, у уторак, у 7 часова ујутру, била је извршена смотра гарнизона у дворишту касарне. Изузев оних који су имали војнички чин, чланови дипломатског кора нијесу били добили званичне позивнице. У току дана кнез је посјетио арсенал, болницу, институт којим руководи једна рускиња... Црне Горе, и неколико интересантних дијелова града. Он је учинио личну посјету руском министру, као и Февзи-паши, султановом представнику. Затим је изведен у планини један маневар врло интересантног утиска.

Велики ватромет је приређен увече у врту који се налази према резиденцији књаза престолонаследника. Сва брда која окружују Цетиње, преображена пламеном петролеја, пружала су чаробан излед. Влада мишљење да је пријем у цјелини превазишао у сјају онај краља од Србије.

Око пола ноћи, послије игре коју су извели Албанци, црногорски поданици у националној ношњи, кнез Фердинанд се опростио од својих домаћина и отпутовао колима за Котор, гдје га је чекао пароброд којим је отпловио до Бара. Биле су му укажане војничке почести од Аустрије.

Руски министар је примио велику ленту за цивилне заслуге и портрет кнеза Александра, а Февзи-паша велику ленту истог реда. Бугарски агент на Цетињу је имао велику Данилову ленту.

Кнез Фердинанд је био праћен од свог шефа кабинета г. Георгијева, бугарског агента у Београду, генерала Николајева,

генералног ађутанта, пуковника Маркова, команданта његове гарде, пуковника Паприкова, шефа генералштаба армије, и неколико официра или нижих функционера“.³¹

Намјера књаза Николе да посјети Софију 1902. године

Као што смо видјели, бугарски кнез је већ два пута долазио у Црну Гору и то 1883. и 1898. године. Црногорски кнез, напротив, ниједан пут није посјетио Софију. Природно је било очекивати да он ту посјету учини. Скоро четири године након посљедње посјете бугарског кнеза Цетињу књаз Никола је изразио жељу да посјети Бугарску, па су у вези с тим били предузети извјесни кораци. О томе је француски дипломатски представник писао са Цетиња 9. маја 1902. слједеће:

„Мојим телеграмом (бр. 6) јавио сам Вашој екселенцији, према једном обавјештењу које ми је било дато повјерљиво од једне од највиших личности Црне Горе, да књаз Никола намјерава, прије него што пође у бању Карлзбад, да учини ускоро посјету кнезу Фердинанду, и да је тражио у вези са овим одобрење петроградског двора. Мени није познато на какав је пријем наишла код цара жеља црногорског суверена, али мој бугарски колега, увјеравајући ме да је он такође знао за овај пројект, додао је да он не вјерује у његову реализацију. „Због дискреције, рекао ми је он, ја нијесам хтио да питам министра Русије, али пошто ми књаз Никола о томе није говорио, ја сам сматрао да треба да игноришем оно што његово краљевско височанство хоће да чини. Уосталом, изгледа ми да је тренутак за пут у Софију слабо изабран. Има већ двије године откако ме је књаз Никола упознао са својом жељом да врати моме суверену посјету из 1898, али одмах затим ствари су остале гдје су и биле. Ја вјерујем да ће данас бити исто. Ипак се питам да овај пројект о путу у Софију није истурен да би се реализовала једна друга посјета до које књаз Никола много држи и коју он настоји да реализује свим могућим средствима, а то је она цару Фрању Јосифу. Беч је на путу за Софију и било би дакле потпуно природно да се његово краљевско височанство тамо застави на повратку. Ако он то учини у проласку, то не би била више иста ствар и у Бугарској се не би било обмануто“.

Исто као и г. Константиновић, ја сматрам одлазак књаза Николе у Софију као потпуно невјероватан у садашњим околностима и вјерујем да је, тражећи претходно одобрење цареве, његово краљевско височанство хтјело једноставно да не буде заборављено у Петрограду и да подсјети на високом мјесту да Црну Гору треба рачунати за нешто у балканским пословима. То су поступци који потпуно одговарају обичајима цетињског двора.

³¹ Исто, фол. 208 — 211.

Уосталом, има мјеста питању да ли би кнез Фердинанд имао задовољство да прими сада једног суверена који од прије неколико времена, изгледа, сматра за дужност да званично изјављује своју солидарност са Србијом против Бугарске, на примјер у питању Фирмилијан. Предусретљивости књаза Николе према новом српском министру који отворено испољава своја антибугарска осјећања су, с друге стране, овдје врло коментарисане“³²

Мјесец дана касније он је о томе јављао сљедеће:

„Мојим телеграмом (бр. 6) од 2. маја нашао сам за потребно да информишем Вашу екселенцију о пројекту који је направио књаз Никола да ускоро отпутује у Софију и за који је његово краљевско височанство тражило одобрење руског царског двора.

Према мојим новим информацијама цар је дао своје одобрење за ово путовање, јер је недавно књаз Никола позвао мога бугарског колегу и молио га да упозна кнеза Фердинанда са његовим намјерама. Пошто је кнез Бугарске, као што Ваша екселенција то зна, требало да отпутује почетком јуна у Петроград, посјета о којој се ради биће неизбјежно одложена за касније, за један период који, ја вјерујем, није још фиксиран, али све говори да ће до посјете доћи крајем љета, вјероватно у августу или септембру“³³

Као што се види из горњих докумената, у дипломатским круговима на Цетињу се сумњало да ће до ове посјете уопште доћи. Та се сумња и обистинила, што се види из сљедећег извјештаја француског дипломате са Цетиња:

„Послије свечаности на Шилки, многи руски официри који су тамо били позвани, као генерал Несмунд (Nessmund), шеф штаба петроградске гарде, дошли су да посјете Цетиње, гдје су били примљени од књаза Николе. За вријеме разговора, пошто је један од њих узгред рекао његовом краљевском височанству да га очекују у Софији, суверен Црне Горе је одговорио да би његов пут у Бугарску био заиста сувишан сјутрадан послије сјајних празника и у тренутку када се говори о посјети краља Румуније.

Изгледа, дакле, да је књаз Никола сада одустао од свог ранијег пројекта да отпутује ове године у посјету кнезу Фердинанду, и који сам сигнализисао Вашој екселенцији мојом депешом бр. 36 од 9. јуна. Отправник послова Русије, од кога сам сазнао ове детаље, није ми сакрио колико је, према његовом мишљењу, овај став књаза Црне Горе био за жаљење, јер он представља недостатак такта који би без разлога увриједио кнеза Бугарске.

Са своје стране, мој бугарски колега ми је признао да он не зна ништа о намјерама књаза Николе и да му достојанство његове владе не дозвољава да се о томе распитује службено, на-

³² Исто, Pol. étrangère II, фол. 122 — 124.

³³ Исто, фол. 130, Цетиње, 9. јуна 1902.

рочито послије врло љубазног пријема на који је код његовог суверена наишла прије неколико мјесеци молба књаза Црне Горе“.³⁴

Друга посјета краља Фердинанда Цетињу

Фердинанд је као кнез први пут посјетио Цетиње 1898. године. Књаз Никола му није вратио ту посјету, иако је о томе било ријечи 1902. године. Па ипак, краљ Фердинанд је и по други пут дошао на Цетиње 1910. године, да присуствује свечаностима поводом проглашења Црне Горе за краљевину и њеног владара за краља. Књазу Николи је било посебно стало да његов јубилеј увеличају својим присуством и крунисане главе, па је због тога позвао и краља Фердинанда да дође на Цетиње приликом ових свечаности. О томе је француски представник писао између осталог са Цетиња 9. априла 1910. године сљедеће:

„Међутим, књаз је желио да прими овом приликом посјету краља Бугарске, и кад је сазнао да ће његов позив бити добро примљен, упутио је једно лично писмо краљу Фердинанду; бугарски отправник послова је сада у Софији да доведе до краја ове преговоре.

Књаз Никола се без сумње сјетио да послије 1898. није вратио бугарском суверену посјету коју му је овај учинио, па је мислио да би један посебан демарш код њега био у стању да разоружа подозрење краља Фердинанда, кога би, због разлога личне амбиције, још непризнатих, желио да види поред себе 15. сљедећег августа“.³⁵

Краљ Фердинанд се интересовао да ли ће јубилеју присуствовати још који владар, па су се бугарски представници у вези с тим распитивали код Италијана јер је од тога, изгледа, зависила и одлука краља Фердинанда.³⁶

На крају је бугарски краљ одлучио да дође на Цетиње и тиме је манифестовао своје добро расположење према књазу Николи, што се види из сљедећег писма француског представника у Црној Гори:

„Вијест да је извјестан број црногорских избјеглица дошао у Софију да тамо протестује, приликом свесловенског конгреса, против аката књажевског кабинета, живо је узбудила књаза Николу. Чим је сазнао за овај пројект он је замолио бугарског отправника послова да телеграфски замоли своју владу да се супротстави свим нападима који би могли бити упућени против његове личности и његових министара.

³⁴ Исто, фол. 147, Цетиње, 2. новембра 1902.

³⁵ Исто, Pol. étrangère III, фол. 218.

³⁶ Исто, фол. 244/5, Цетиње, 13. јуна 1910.

Бугарска влада је удовољила, изгледа, жељама израженим од господара и обећала да ће сузбити сваку полемику која се тиче Црне Горе.³⁷

О боравку краља Фердинанда на Цетињу француски дипломата је писао са Цетиња 25. августа 1910. године сљедеће: „Краљ Бугарске је овдје провео само три дана. Љубазан и предусретљив, он је знао да задобије све симпатије. Истина, треба додати да је он узео вјешту предострожност да дође први. Он је тако искористио околности...“

Навече свог одласка краљ Фердинанд ми је говорио о његовом боравку овдје, о његовим симпатијама за књаза Николу и његов народ, затим ме је поверљиво питао какав је ефекат произвела у земљи његова посјета. Било ми је лако да му одговорим, јер ако Бугарска ужива симпатије Црне Горе, што се тиче политике, он је очарао све оне који су му се приближили својом наклоношћу и љубазношћу. Чињеница је да се овдје воле Бугари због мржње према Србији и да је с друге стране великодушност краљевског посјетиоца била много цијењена. Овај је сувише фин да не би то разумио: његово питање, дакле, није било, по мом мишљењу, ништа друго до један позив на ласкање.³⁸

Вијести о поновном сусрету краља Николе и краља Фердинанда 1912. године

Током прве половине 1912. године француски посланик у Црној Гори је поднио неколико извјештаја о црногорско-бугарским односима. То је период када се интензивно ради на склапању балканског савеза између Црне Горе, Србије, Бугарске и Грчке, па ипак француски посланик јавља о не баш срдачним односима Црне Горе и Бугарске, иако је у том међувремену било помена и покушаја да дође до сусрета владара двију држава. О свему томе је француски посланик писао 16. априла 1912. године сљедеће:

„Вјероватно је да је у Петрограду краљ Никола учинио алузију на своју обавезу да учини једну посјету краљу Бугарске. Овај има троструко право да то очекује, јер је он долазио три пута код господара, а да му то није узвраћено. Али Никола I не може доћи до Софије а да не прође кроз Београд, што жели да избјегне, или пак да путује преко Цариграда...“

Што се тиче краља Бугарске, изгледа да господар осјећа праву одвратност да отпутује к њему. Неповјерење које показују ова два суверена од прије неког времена долази можда због опште политике коју је тешко предвидјети. Али оно се открива

³⁷ Исто, фол. 252, Цетиње, 7. јуна 1910.

³⁸ Исто, фол. 269—271, Цетиње, 25. августа 1910.

кроз мноштво ситница. Чим је био поднесен краљу оригинал телеграма који он упућује сваке године свом рођаку од Бугарске поводом Нове године, прецртао је енергично реченицу у којој је изражена жеља за један скори сусрет. Са своје стране краљ Фердинанд је ужурбано искористио прилику да „рапортира“ против Николе I код петроградске владе“.³⁹

До састанка црногорског и бугарског краља је, изгледа, требало да дође на аустријској територији, и то приликом посјете краља Николе Бечу и повратка краља Фердинанда из Њемачке, гдје се налазио у посјети. Али до тог састанка није дошло. О томе је француски посланик писао 14. јуна 1912. године:

„Посјета у Ебенталу, на коју је алудирало моје писмо од 2. ов. мј. бр. 48, и о којој је краљ отворено говорио многим личностима прије свог одласка, није се могла остварити пошто то није дозволио боравак краља Фердинанда у Берлину који се продужио. Изгледа, дакле, сигурно да никакав претходни договор није био установљен између суверена и да је једна обична претпоставка краља Николе учинила да вјерује да је сусрет могућан. Да ли је он слабо калкулисао датуме и пут бугарских суверена, да ли је тај пут требало стварно да траје онолико колико је трајао, или су ови добровољно закаснили да би избјегли да приме посјету која им је била најављена у Ебенталу? Краљ Фердинанд је три пута долазио на Цетиње, а краљ Никола још није-данпут у Софију. Он је тамо био формално најављен у прошлом мјесецу, јулу, и није могао остварити свој пројект. Можда је краљ Бугарске сматрао као неопходно да његова прва посјета буде учињена службено у Софији и можда није хтио прихватити на аустријској територији једну приватну учтивост, недовољну, према његовом мишљењу, да замијени la démarche de cour који очекује код њега.

Било што било, овај инцидент није такве природе да потврди гласине које су раширене у штампи о савезу Бугарске са Црном Гором. Уосталом, никакав знак овдје ми не дозвољава да ма шта констатујем ни о савезу српско-бугарском о коме се прича са озбиљнијом упорношћу.

Црногорски министар спољних послова воли да третира ове двије новости једним шаљивим тоном. Српски министар, једини од заинтересованих, у чију добру намјеру ја могу да се поуздам, изгледа није уопште обавијештен о њиховој вриједности; што се тиче министра Бугарске, који је од прије неколико година живио на црногорском двору у једној интимности малтене неприличној за једног страног представника, сада је толико у хладним односима са двором да је нашао за потребно да напусти град 24 часа прије повратка краља и да се повуче неколико дана у манастир Острог. Ово још може навести да се вјерује да од два најављена савеза један, у најмању руку онај у којем би учество-

³⁹ Исто, *Pol étrangère IV*, фол. 122 — 124.

вала Црна Гора, није имао до сада никакву реалност. Краљ ми је рекао јутрос да је хтио да отпугује у току љета у Париз, Рим и Цариград, али да околности чине ове двије посљедње посјете врло тешким; он вјерује да је пожељно да у овом моменту не учини више ниједну“.⁴⁰

О демонстративном одласку бугарског посланика са Цетиња приликом повратка краља Николе, о коме се у горњем извјештају говори, француски посланик је неколико пута јављао своме Министарству спољних послова. Тако је 26. јуна 1912. писао:

„Пут о којем Вас обавјештава мој извјештај од јуче бр. 53 је изазвао један мали инцидент, доста интересантан да се помене у вези са садашњим односима Црне Горе са Бугарском.

Моја депеша од 16. овог мјесеца бр. 51 сигнализала је Вашој екселенцији околности у којима је бугарски министар напустио Цетиње уочи повратка краља Николе и сјутрадан пошто је овај морао да се одрекне посјете коју је био пројектовао да учини у дворцу Ебентал краљу Фердинанду. Мој колега је рекао одлазећи, и његова жена је то поновила послије његовог одласка, да ће отпутовати за Острог“. Даље се у овом извјештају говори да он у ствари није пошао за Острог већ за Андријевицу. Послије 5 дана срели су га у Подгорици министар војске, руски војни аташе и француски министар. Тек тада је ишао за Острог. Испољено је велико интересовање зашто је ишао у Андријевицу, да ли шетњом или намјером, да се повеже са албанским главарима у циљу изазивања метежа у Турској, даље од бугарских граница. Он сумња у то.

„Једина ствар коју треба запамтити из овог инцидента — каже се даље у овом извјештају — јесте та да неодређене сумње зачете једног момента од мојих сапутника показују колико су мало повјерљиви садашњи односи Црне Горе и Бугарске. Ја сам нагласио, завршавајући моју раније поменућу депешу бр. 51, да ми сада изгледа немогућним један бугарско-црногорски савез. Ова мала авантура изгледа доказује да се у ствари о томе не ради“.⁴¹

Као што се види, француски посланик није био о свему добро обавијештен. Он 14. јуна 1912. године не зна још ништа поуздано о српско-бугарском уговору, чак не зна да ли је до таквог уговора уопште и дошло или су то само приче, према је тај уговор послије дугих преговора био потписан још 13. марта 1912. године. До црногорско-бугарског уговора је дошло касније, тек у јулу мјесецу, али о томе нема докумената у архиви Министарства спољних послова у Паризу.

Др ДИМО ВУЛОВИЋ

⁴⁰ Исто, фол. 147 — 149.

⁴¹ Исто, фол. 150/1.